Machtiger dan woorden

In *Against Interpretation* (1964) verdedigt Susan Sontag de zintuiglijke ervaring van het bekijken van kunst. Volgens haar wordt er teveel nadruk gelegd op de inhoud van kunst, de interpretatie van het kunstwerk waardoor de praktijk van het kunst-kijken wordt over geschaduwd. *"What is important now is to recover our senses. We must learn to see more, to hear more, to feel more."*[1] Het kijken zelf, het blootleggen van wat er te zien is, krijgt een prominente plek in haar kunstkritiek. Deze formalistische visie op kunst pleit voor een terugkeer naar transparantie, *"the highest, most liberating value in art - and in criticism - today. Transparence means experiencing the luminousness of the thing in itself, of things being what they are."*[2]

Sinds het ontstaan van kunsttheorie - i.e. de mimesis theorieën van de Griekse filosofen Plato en Aristoteles - rees tegelijkertijd de vraag wat de waarde van kunst is, meent Sontag. Voor de ene was het een leugen, de andere zag er een therapeutische functie in, maar beiden filosofen en velen na hen beschouwden kunst vooreerst als een spiegel op de wereld, de realiteit. Zelf met de komst van de moderne kunst, waarbij de zelfexpressie van de kunstenaar aan belang won, bleef de belangrijkste karaktertrek van de mimetische theorie standhouden, namelijk de nadruk op inhoud.[3]

Deze beklemtoning op inhoud voedt impliciet de honger naar interpretatie, de codes of regels die achter de zogenaamde ogenschijnlijke oppervlakte zitten. Het spel naar de betekenis achter de sluier van het beeld. Waar de oude vorm van interpretatie - deze van de antieke oudheid waarbij mythische of religieuze symbolen de oorspronkelijke betekenis verhulden - is de hedendaagse vorm van interpretatie een agressieve vorm waarbij het niet enkel de betekenis wil achterhalen, maar zelfs wil veranderen onder het alibi van onderbewuste motieven. Moderne theorieën van o.a. Marx en Freud bevestigen enkel deze manier van interpreteren. Tegen deze manier van interpretatie van kunst wil Sontag ingaan. Ze pleit dat we niet naar meer inhoud moeten zoeken dan dat er voorraden is. *"Our task is to cut back content so that we can see the thing at all."*[4] Geen inhoud toevoegen, geen onderbewuste motieven achter het kunstwerk proberen te achterhalen, maar gewoon het kunstwerk tot jou nemen, als het ware het kunstwerk innemen. Ze eindigt haar betoog dan ook met de bekende frase: *"In place of a hermeneutics we need an erotics of art."*[5]

---

[1] Susan Sontag, *"Against Interpretation,"* in Susan Sontag. Against Interpretation and Other Essays, 14.

[2] Ibid., 13.

[3] Ibid., 3-4.

[4] Ibid., 14.

[5] Ibidem.

In diezelfde lijn ontstond de gelijknamige gespreksperformance *Against Interpretation* van filosoof en theatermaker Peter Aers. In groep wordt er een kortverhaal van Yves Petry voorgelezen die hij voor deze gelegenheid schreef. Elk van de zeven groepen, verdeeld over verschillende locaties, bestaan uit twaalf personen. Vier daarvan hebben een andere relatie tot de gemeenschap, zij het omdat ze doof of blind zijn, in de gevangenis zitten, slecht horen, stotteren, een andere taal spreken, minder geld bezitten of zij die psychotische stoornissen vertonen door middelenmisbruik. Samen in groep lezen ze het kortverhaal.

Peter Aers inspireerde zich op de literatuurwetenschapper Jane Davis. Zelf worstelend met moeilijke jeugdjaren hielp lezen haar van koers te veranderen. Die ervaring gebruikte ze later om *The Reader Organisation* op te richten en met niet-lezers, voornamelijk kansarmen, romans, kortverhalen en poëzie te lezen. De idee is om een open dialoog te creëren waarbij je mensen gelijk en zonder vooroordelen behandelt. Deze vorm van emancipatie brengt mensen samen waarbij elke groep een nieuwe gemeenschap voortbrengt die de tekst herschrijft.[6]

Wat hebben het essay en de gespreksperformance met elkaar verwant? In welk opzicht zijn ze beiden gericht tegen interpretatie? In hoeverre kan je een tekst enkel aanschouwen zonder te interpreteren? Kan de vorm van de gespreksperformance de inhoud van het kortverhaal evenaren?
In wat volgt wordt de gespreksperformance op zo'n "neutrale" wijze beschreven en waar interpretatie zo min mogelijk aan te pas komt. Neutraal tussen aanhalingstekens omdat het vanuit één gezichtspunt komt en zij het een persoonlijke ervaring betreft, maar toch zijn best doet die avond zo object mogelijk weer te geven.[7]

Liever kijken naar de tolk

Een van de bestemmingen is de opnamestudio's van Urgent fm, gelegen tussen de hoogbouw van studentenhomes achter de Overpoort. Eenmaal aangekomen in de studio is het krap zitten. Er is niet veel plek voor twaalf personen. Langs de kant liggen drums, een keyboard en enkele muzikale attributen. De ruimte is bekleed met een zwarte moes om de studio geluiddicht te maken. Dit zorgt voor een dof geluid in de ruimte, net alsof je onder water zit. Elk geluid of elke stem wordt hier afgestompt.

We zitten in een kring rond de tafel. Tina neemt het woord en vraagt ons ter introductie om een andere naam aan te nemen. Zij geeft zichzelf de naam Mira. Anderen kiezen voor een

---

[6] Wouter Bulckaert, *Dostojevski voor dummies*, Klasse nr. 233februari 22 2013, 34-36, https://issuu.com/klasse.be/docs/kvl_233

[7] Bovendien heb ik gebruik gemaakt van een audio opname die ik achteraf nogmaals beluisterd heb.

afkorting van hun naam, hun tweede naam, de naam van hun alter ego. Ondertussen wordt de tekst uitgedeeld, beschermd in een oubollig lagere school kaftje. In het groen dan nog wel. Met een nostalgisch sentiment nestelen we ons samen rondom de juf die het verhaal zal aanvatten.

In mijn groep zijn twee doven en twee slechthorende deelnemers aanwezig. Om het voor hen ook aangenaam en verstaanbaar te maken, zijn er twee tolken Vlaamse Gebarentaal uitgenodigd. Yentl en Sarah wisselen beurtelings af. Ze tolken niet enkel wat er gezegd wordt tijdens de gespreksperformance, ook de tekst zullen zij vertalen. Hun impact op de performance wordt al snel duidelijk. Tijdens het voorlezen van het eerste blok wordt Tina/ Mira halt toegeroepen om trager voor te lezen. Haar eerste opmerking na het voorlezen duidt meteen ook op het belang van de tolken in de groep: “Ik zie jullie kijken naar de tolk.” Caroline, een van de deelnemers, bevestigt dit en merkt al meteen op dat het meelezen met en luisteren naar de tekst vaak onderbroken wordt door de expressieve bewegingen van de tolken. Tina’s positie wordt meteen op de proef gesteld. Ze staat hier niet langer centraal. De tolken ondermijnen haar gezag als voorlezer van de groep.

Later in gesprek zullen Sarah en Yentl haar verschillende keren het zwijgen opleggen omdat ze tijd nodig hebben om alles te vertolken, onderbreken haar voor een tolkfout of vragen om te herhalen. Niet alleen nemen ze een sterke intermediaire plek in tussen tekst en toeschouwer, ook tussen de verschillende partijen - publiek, doelgroep en voorlezer -, bekleden ze een beslissende rol in de performance.

Soms is een grap onvertaalbaar

Ingrid en Christophe, het dove koppel, kijken niet naar de tekst, maar naar de tolken. Voor hen is lezen moeilijk. Bovendien vinden ze de gebarentaal mooier. Christophe onderstreept dat hij het aangenaam vindt om naar het verhaal te kijken, hij “het mooi en aangenaam vindt om het te zien”. Alsof het eerder visueel is voor hem dan literair. Dit valt ook op te merken uit hun eenvoudige bewoording van de dingen. Ze gebruiken helemaal geen moeilijke taal. Voor hen bestaat het verhaal ook niet uit woorden, maar uit gesticulatie. De gebaren vertellen het verhaal. Bovendien wordt er ook intonatie en expressie gelegd in de gebarentaal. De adjectieven en hyperbolen maken plaats voor theatrale gebaren. Caroline merkt bijvoorbeeld op dat *“het woord schoksgewijs een fermer gebaar voorstelt”*.

De slechthorenden hebben daarentegen vooraf de tekst doorgekregen. Zij beheersen de gebarentaal niet volledig en zijn iets meer vertrouwd met de Nederlandse taal. In tegenstelling tot de doven blijft Nederlands wel hun moedertaal. Maar daarvoor moeten ze zich concentreren. Er is snel sprake van een misverstand. *“Wij slechthorenden verstaan veel woorden niet.”* zegt Freddy. *“Dan moeten wij vragen om te herhalen of te verklaren.”* Vaak leidt dit tot irritatie bij de horenden of frustratie bij de slechthorenden. Ook Ruth, de

andere slechthorende deelnemer beaamt wat Freddy zegt. Zeker bij moppen is dit het geval. Er is een verschil tussen een mop niet begrijpen of misverstaan. Bij het eerste verstaan ze de clou niet, bij het tweede hebben ze het gewoon niet gehoord. Daarom meent Freddy dat sommige moppen ook onvertaalbaar zijn. Het kost teveel moeite om ze verstaanbaar te maken in de andere taal.

Omdat ze zich zo moeten concentreren op de gebaren of woorden, ontgaan de (inter)tekstuele referenties hen volledig. Wanneer Tina doorvraagt op de inhoud van de tekst, blijven de antwoorden bij hen vaak uit. Ook op de betekenis van woorden reageren ze niet. Kortom, de verwantschap met taal is compleet afwezig in deze groep waardoor al snel een breuk komt binnen de groep van deze gespreksperformance.

Maar wie dacht dat de machtsverhoudingen hierdoor zouden kantelen, heeft het mis. Al gauw betrekken Ingrid, Christophe, Freddy en Ruth de tekst volledig op hun leefwereld en praten honderduit over hun ervaringen. De “luisteraars” haken af van de tekst en stellen gretig bijkomende vragen. Op die manier krijgt Tina het opnieuw moeilijk om de centrale figuur in dit spel te spelen en lukt het haar regelmatig niet meer om de tekst terug op de voorgrond te plaatsen. Bijvoorbeeld wanneer Tina vraagt hoe de sfeer in de klas is, onderbreekt de tolk meteen om duidelijkheid of ze het over de tekst heeft of deze groep hier. De eerste vijf minuten gaan nog over de tekst, maar de komende twintig minuten verglijden in de ervaringen van vroeger op school met alle verschillen tussen de horende, slechthorende en dove wereld.

Soms eist Tina letterlijk om terug te keren naar de tekst, maar onderbreekt een tolk haar omdat Ingrid of Christophe nog iets zeiden en zo blijft de conversatie maar verder kabbelen. Als voorlezer is het zeer moeilijk om in deze groep het gesprek te domineren, zelfs maar te modereren, omdat er steeds een zekere vertraging zit op het gesprek door de vertaling tussen slechthorenden en tolken. Die vertraging zorgt ervoor dat je moeilijk kan onderbreken, wat anders zou leiden tot uitsluiting van sommige stemmen en dit kan net niet de bedoeling zijn in deze gespreksperformance.

Die bedweters van kapoentjes

Het kortverhaal *Machtiger dan kennis* gaat over een vierjarig kind die een groter intelligentiecoëfficiënt blijkt te hebben dan zijn ouders. Ook zijn klasgenootjes in De Kapoentjes lijken slimmer te zijn dan de juffrouw in de klas. Op een komische, soms nogal hooghartige manier praat het ik-personage over het fenomeen van ‘superkinderen’, een bende begaafde uitblinkers die zich een alter ego aanmeten passend bij hun talenten. Ze houden vinnige debatten, discussies over brandende kwesties - bv. over de toekomst van literatuur van de eenentwintigste eeuw, rendementsproblemen bij gecontroleerde waterstoffusie, etc. -, en dit allemaal uit het zicht van de juf. De juffen (bijzonder genoeg allemaal beginnend met hoofdletter M.) volgen elkaar snel op na iedere zenuwinzinkingen

veroorzaakt door deze onhandelbare kleuters. Tot juf Merel komt. Zij laat zich niet doen door deze zelfbewuste kleuters en een woedeuitbarsting van haar kant drijft hen zelf zo ver om terug in hun 'gewone' identiteit te kruipen. *"Het was buitengewoon demoraliserend om de ijver, ja, de gretigheid te zien waarmee Jane gewoon weer Femke werd. Ze leek zich niet eens schijnheilig te gedragen, ze gaf zich zonder reserve over aan de stompzinnigheid van het Femke-zijn, alsof ze daar heimelijk altijd al naar verlangd had."*[8]

De superkinderen worden weer kleuters met ongecoördineerde bewegingen, gehoorzamend aan de volwassen autoriteit. Hoewel hij zich nog wentelt in zijn verdriet dat hij te vroeg is geboren en dat iedereen zich zo gewillig overgeeft aan *"het onoverwinnelijke gebrek van zelfbeheersing"* van juf Merel, begint hij te twijfelen aan zijn eigen scherpzinnigheid. Misschien zat hij bij aanvang op het foute spoor? Deze tweestrijd maakt hem moedeloos en het verhaal eindigt met: *"Ik ben vier jaar. De krokodil waarmee ik speel is van plastic. Het zou alles veel eenvoudiger maken als ik mezelf toestond dat te vergeten."*

De betekenis van deze tekst krijgt zijn vorm in de performance. De twaalf deelnemers zitten als het ware in de klas bij Juf Mira (toevallig ook met hoofdletter M.). Bij aanvang deelt ze de schriftjes uit aan haar leerlingen. Net zoals op de eerste schooldag wordt gevraagd aan de klas om hun naam op te schrijven, met een speelse verwijzing naar de tekst om een andere naam te kiezen. Helaas blijft de creativiteit hier steken bij afkortingen en tweede namen.

Dan begint juf Mira voor te lezen. Theatrale ingrepen, zoals bijvoorbeeld het tweemaal verkeerd uitspreken van intelligentiecoëfficiënt, gaan aan deze groep voorbij. Het zwijgen opleggen met de wel gekende schoolse "Ssst t t" werkt niet in op deze groep. De doven kijken haar enkel verbazend aan. Ook wanneer Mira vraagt of iemand kan overnemen, wordt ze abrupt onderbroken door de tolk die nog niet klaar was. Die neemt over en vraagt dan vanaf waar ze mag overnemen. Deze intermezzo's verzwakken de autoriteit van Mira. Hoe hard ze ook probeert enige autoriteit af te stralen in deze groep, net zoals juf Merel, ze krijgt er geen vat op. Wanneer ze midden in een dialoog doorbreekt met: "Kijk eens allemaal naar mij!" krijgt dat weer niet zijn verdiende aandacht, omdat de tolken visueel aantrekkelijker zijn dan zij. Bovendien komt de boodschap alweer met vertraging bij de doven en verliest deze zin zijn betekenis. Het duidelijkste voorbeeld was wanneer Mira plotsklaps op tafel sloeg. Zo een slag komt bij het "gewone" publiek wel aan, maar opnieuw kijken de slechthorende of dove deelnemers enkel naar het gebaar dat zonder klank verloren gaat aan betekenis.

Alle theatrale ingrepen of trucjes verliezen aan daadkracht (of interpretatie) in deze performance. Door slechthorende en dove personen te betrekken, krijg je te maken met een andere taal, die de juf niet beheerst. Ze lijken wel de onhandelbare bedweters van De

---

[8] Yves Petry, *Machtiger dan kennis*, ..

Kapoentjes. Hoe komt het dat haar macht geen uitwerking heeft op de groep? Waarom “luisteren” de kinderen niet? Waarom heeft haar autoriteit geen weerklank om de groep?

Tekst als leidraad

(niet zeker of ik dit ga gebruiken)
Omdat ze een ander taalspel spelen, zou Ludwig Wittgenstein menen. In tegenstelling tot de doven, pint Mira zich te hard vast op de schoolse analyse van een tekst, door woorden uit hun context te halen en te proberen definiëren (“Wat betekent provocatief?” “Wat is waterstofdiffusie”). Door onderliggende structuren in de tekst te proberen achterhalen (“Waarom lijkt dit geen vierjarige peuter?”), zoektocht naar intertekstuele referenties (“Waar verwijzen de pseudoniemen van de kinderen naar?”) verliest ze hun aandacht. In Philosophische Untersuchungen (postuum uitgebracht in 1953) is verre van een toonbeeld van de analytische taalkunde en hier pleit Wittgenstein voor het alledaags gebruik van taal, de verschillende manieren om taal te gebruiken.

STOP. Voor ik het weet, verval ik terug op de analytische en comparatieve methode om theater en performances te doorgronden. Ik zou hier nog kunnen doorgaan op zijn theorie en zijn bekend voorbeeld van de bouwvakkers aanhalen, maar dit is niet de bedoeling van dit essay. In plaats daarvan wil ik kijken aan de hand van de beschrijving wat er ligt, zonder daarbij een filosofie aan te wenden die mijn hypothese zou kunnen staven.

Even teruggaan. De bedoeling van de avond was om samen een tekst te lezen en op die manier een open dialoog te creëren waarbij iedereen elkaar zonder vooroordelen benadert. De groep kenmerkt zich door een verschil in auditieve vermogens. Er zijn mensen bij die niet kunnen horen, die slecht horen of die bijna perfect tot perfect horen. Hoewel de geluiddichte ruimte elke stem afstompt en zo de horenden ook een onbehagelijk gevoel geeft, is er sprake van een onevenwicht in de groep. Je hebt enerzijds mensen die kunnen horen en niet, maar ook anderzijds mensen waarvan Nederlands hun moedertaal is en niet. Dan heb je nog een derde groep die zich sterk manifesteert in de groep, namelijk de tolken. Zij zorgen voor de vertaling zodat iedereen in de groep het verhaal kan “lezen”. Zonder hen zou een deel van de groep uit de boot vallen. Daarnaast is er Mira, die het verhaal voorleest en de avond in goede banen moet leiden. Uiteindelijk is er nog de tekst, het kortverhaal *Machtiger dan Kennis*, de zogenaamde hoofdrolspeler van deze avond.

Wat aanvankelijk aanvoelt als een leesclub, waarbij de deelnemers zich verdiepen in de tekst die voorgelezen wordt, groeit gaandeweg in een gespreksperformance. Terwijl de tekst meer naar de achtergrond verdwijnt, komt het gesprek tussen de groepsleden en de identiteit van deze groep centraal te staan. In het begin wordt er nog ingegaan op de inhoud van de tekst, als een soort toegangspoort om tot de groep te komen, maar langzamerhand hebben we dit middel niet meer nodig om te praten. Het dient als

referentiepunt om beide werelden met elkaar te verbinden. Niet de inhoud van de tekst of de interpretatie ervan maakt de performance, maar net de groep, de vorm waaruit ze bestaat. Hoewel de inhoud van de tekst nog probeert vast te houden in de vorm door zijn theatrale trucjes en ingrepen, heeft men al snel door dat dit geen moeite loont. De groep is niet geïnteresseerd in deze interpretatie, maar wil zijn eigen verhaal hier creëeren door gewoon in elkaars leefwereld te stappen.

Het is ook al snel duidelijk dat iedereen een andere interpretatie heeft van de tekst. Langs de ene kant ervaart iedereen persoonlijk de tekst op een andere manier. Sommigen zien het ik-personage als een jongetje, anderen weer niet. Sommigen kunnen zich vereenzelvigen, anderen weer niet. Langs de andere kant zorgt de tweedeling in de groep voor een andere interpretatie. De horende groep valt terug op de literatuur en de neergeschreven cultuur, de andere groep bekijkt het als het ware als beeldende kunst. Zij lezen geen woorden of metaforen, maar zien gebaren en theatrale gestes. Het is mooi om op te merken dat de gebaren en de gesticulatie - dat meer een vormelijk aspect in zich heeft, voor ons horenden dan wel - het haalt op het woord dat bijna in zich een interpretatieve connotatie/eigenschap draagt.

Hoe kan deze groep dan toch samenkomen? Misschien moeten we het inderdaad niet zoeken in de tekst, maar hoe de deelnemers reageren op deze tekst. Hoe ze die tekst in zich opnemen en zich verhouden tot het kortverhaal. En bovendien hoe ze die delen met elkaar in de groep. Zo herschrijft elk van de zeven groepen die avond de tekst. Niet letterlijk, maar door samen te zijn met de tekst als leidraad. Zo zal de groep met de blinden een hele andere ervaring meemaken dan bijvoorbeeld de groep in de gevangenis. De verzameling mensen bepaalt wat ze delen. De verschillende (interpretaties van de) leefwerelden wordt tijdelijk opgeheven. De gespreksperformance maakt een open dialoog voor even mogelijk. Zoals Ingrid letterlijk verwoordt: *“Nu zitten we samen, beetje geforceerd. Maar hoe gaat het verder hierna? Het integreren tussen twee werelden is achteraf weer moeilijker. Elk heeft zijn eigen wereld, dat is echt moeilijk. Was er geen tolk, zou ik ook niet gekomen zijn.”*